

Dobolyi Annamária

ÉPÜLETMESTEREK ÉS A SZÉPÍTŐ BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGE KÉZDIVÁSÁRHELYEN A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A főtér épületeinek 19. századi arculata

A kézdivásárhelyi főtérnek a 19–20. század fordulóján bekövetkező nagyarányú építészeti átalakulását egy korábbi – ugyancsak az *Acta Siculica* múzeumi évkönyvben megjelent¹ – tanulmányban részleteztem. Jelen dolgozat bevezetéseként ennek mindössze rövid kiegészítésére vállalkozom, majd rátérek Kézdivásárhely 19. század végi építkezéseinek szabályzati kereteire, valamint az úgynevezett Szépítő Bizottmány munkásságának ismertetésére. Kisebb fejezetekben – a fennmaradt levéltári források és korabeli újsághirdetések alapján – beszámolok a város egykori „szépítőiről” is, vagyis a 19–20. század fordulóján tevékenykedő építőmesterek, kőművesek, lakatosok, kovácsok és asztalosok munkásságáról.

Kézdivásárhely főterének ma is álló épületei zömükben a 19. század második felében és a 20. század elején épültek. Az 1834-es tűzvész, mely a város háromnegyed részét elpusztította, a piac keleti oldaláról indult, így a főtér lakóházai, a céhek kereskedő- és árulóházai nagyon hamar a tűz martalékává váltak. A tűzvész előtti időből nagyon keveset tudunk a főtér kinézetéről, ami jórészt annak tulajdonítható, hogy a város iratai e csapásban megsemmisültek. Hogy milyen arculata lehetett a piacnak közvetlenül a tűzvész előtt, elsősorban a 19. század folyamán készült katonai felmérések és térképek nyújtanak rálátást, akárcsak a településszerkezet alakulására vonatkozóan. Azonban az, hogy milyen épületek álltak a maiak helyén, sajnos ismeretlen marad.

Az utóbb, a 19. század közepén itt álló épületekről Szentkatolnai Bakk Endre munkájából ismerkedhetünk meg: „A Kőköből volt a piacnak keleti felén, ez már a múlt század közepe táján is előfordul, mely, mint egy jó nagy asztal, 3 lábnyi magas állvány volt kőből... A kőköbőlnél a déli szomszédságban volt egy bolt, amellett a cigányok ketrece... északi szomszédságában állott 4-5 bolt egymás mellett; ahol Czifra, Jakab, Vertán s más kereskedők árultak. ...nyugat felé, a piac közepe tájt volt egy kút, emellett dél felé a tanácsház, alatta a katonai várdaház. ...A Kőköből

mellett levő középületek 1834. július 29-i nagy égés alkalmával elégték”.²

E kevés információ birtokában csupán feltételezni tudjuk, hogy a 19. század eleji épületek a többi erdélyi, vásáros múlttal rendelkező település épületeihez hasonlítottak. Vidékünk erdőben gazdag terület lévén, a házak többsége fából épült, a nagy tűzvész idején éppen ez tette lehetővé a lángok könnyű terjedését. A 19. század végi fényképeken és képes levelezőlapokon még elég sok népi jellegű házat láthatunk, ezért feltételezzük, hogy a tűzvész előtt is hasonló épületek álltak a főtéren. Ezek földszintes vagy emeletes, fatornácós épületek voltak, a ház oldalához illesztett külső feljáróval, zsindegyel fedve, vagyis hasonlóságot mutattak a főteret napjainkban is díszítő Veres-, valamint Finta-házzal. A ma is meglévő hatalmas főtéri pincék arra engednek következtetni, hogy már a tűzvész előtt megjelentek azok az alapincézett kő és téglá egyemeletes kereskedőházak, amelyek földszintjén a bolt vagy műhely helyezkedett el, az emeleten pedig a mesterember vagy kereskedő családja lakott. Ebben az esetben a pince és a földszinti helyiségek boltozattal, az emeletiek pedig sík mennyezettel épültek. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy a fontosabb középületeket kőből emelték, de a lakóházakat még sokáig fából vagy favázra téglából építették.

A nagy tűzvész utáni újjáépítési hullám érdekes emléke a sepsiszentgyörgyi állami levéltár Kézdivásárhelyre vonatkozó iratai között fennmaradt részletes tervrajz és költségvetés-számítás,³ melyet a mészáros céh árulóházának építésére Nagy Antal készített 1847-ben (*1. ábra*).

A mészáros céh megrendelésére tervezett épület megépítését minden bizonnyal az 1848–1849-es szabadságharc eseményei akadályozták meg. Az árulóház a tervek szerint ötven mészáros mesternek kellett volna hogy helyet biztosítson a piac nyugati oldalán.

A mészárosok privilégiuma 1809. július 13-án kelt,⁴ és bár az 1840-es években Magyarországon és Erdélyben a céhek felszámolását sürgetik, az árulóház építésének terve egy virágkorát élő céhre utal. A Horváth Dániel főcéhmester és Nagy Lázár

¹ Lásd DOBOLYI Annamária 2007, 481–495.

² SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 21.

³ SÁL, Fond 20, dos. 1397, f. 5.

⁴ INCZE László – SYLVESTER Lajos 1972, oldalszám nélkül.

kiscéhmester irányította mészárosok számára egy klaszicista épületet terveztek, amely alaprajzát tekintve kétmenetes, és kőalapra épült volna. Az egyemeletes épületnek azonban nem terveztek pincét. A földszintet két – hét boltszakasszal fedett – hatalmas tér alkotta volna, melyek között átjárási lehetőséget nem tüntettek fel. Az épület déli és északi oldalán található lépcsőház mellett levő kisebb terek is boltozást nyertek. Az egyik tengelyben állt volna a mészárszék, melynek három bejáratot terveztek: egy nyugatról, másik kettő északról és délről. A mészárszéket három nagyobb (a bejáratoknál) és négy kisebb csehsüveg-boltozat fedte volna. A keleti tengelyben állt volna az árulóház nevet viselő helyiség „három bezárando ajtókkal”,⁵ és akárcsak a mészárszéket, ezt is három nagyobb és négy kisebb csehsüveg-boltozattal zárták. A lépcsőfeljárók tengelyében lévő tereket szintén csehsüveg-boltozattal tervezték. Az emelet egyik tere sem boltozott, azonban ez is kétmenetes, mindkét traktust árulóháznak szánták. Tetőszerkezete egyszerű, barokk jellegű megoldást mutat. Lépcsőfeljárt az árulóház déli és északi oldalára is terveztek. Az épület északi és déli homlokzatát 3-3 bejárat töri át. A főbejáratok egyenes, a 2-2 mellékbejárat félköríves, a nyugati és keleti oldal 1-1 kapuja kosáríves záródású.

A ma is álló épületek közül a tér legrégebbi lakóházának a Veres-házat tartják, bár építésének pontos időpontját nem ismerjük. Nevét külső festéséről kapta, melyet ma is visel. 1913-ban azonban egy újságcikk arról tudósítja a város lakóit, hogy megváltozott a Veres-ház színe: „a főtéren többek között áll egy ház, mely emberemlékezet szerint, pedig már öreg épület ez a ház, mindig vörösre volt meszelve. ...Tegnap óta azonban nagy változás esett rajta, eltűnt a ház veressége, az új tulajdonosa, Szócs M. Lajos kereskedő bemészeltette barnás-zöldre, s így már veresház nincs”.⁶

A részben az 1834-es tűzvész előtt épült ház a piac nyugati oldalán fekszik, ma műemléképületként tartjuk számon (a 15 B 227-es számot viseli a műemlékjegyzékben). Építésének kezdetét a 18. század végére teszik,⁷ ezzel együtt megkülönböztetve négy építési periódust. Az első építési szakasznál három szintet különíthetünk el: pince, földszint és az emelet. A feltételezések szerint a földszint két helyisége között nem volt átjárási lehetőség; mindkettőnek csak az utcáról volt bejárata. Ma négy szintet különíthetünk el: pince, földszint, emelet és manzárd rész. Ezek négyzetes alaprajzot formáznak.

Első illusztrációs emlékünkn a Veres-házról Bicsérdy J. rajza (2. ábra), Orbán Balázs *A Székelyföld le-*

írása című munkájában található. A maihoz hasonló főtéri homlokzatot mutat, sőt az a tény, hogy a többi házhoz képest sötétebb színárnyalattal ábrázolják, valószínűleg vörös színére utal. A földszinti ablak- és ajtónyílások a maitól különböznek,⁸ akárcsak a zsindelellyel fedett tetőn megjelenő nyílások. Az emelet ablaknyílásai magasabbnak tűnnek, mint a maiak, szegmensíves záródásúak (ma egyenes záródásúak), és zsalugáterrel vannak ellátva.

Akárcsak a Veres-ház, a tőle délre fekvő ház is népi jellegű megoldásokat mutat, külső faszerkezetű függőfolyosóval ellátva. Szintén az 1869-ben készült rajzon, a református templom szomszédságában két egymáshoz hasonló, barokk főhomlokzattal épült emeletes kőházat is láthatunk. A 19. század végén eszerint még kontyolt nyeregvetős, félromfalas, népi barokk elemeket hordozó épületek és tornácos faházak uralták a teret, amelyek fokozatosan eltűnnek. Szintén a 19. századi főtér arculatához tartozik hozzá a tér keleti oldalán található körtornácos Finta-ház, amely közvetlenül a tűzvész után, 1835-ben épült, de 1972-ben lebontották, majd 1978-ban, nagyrészt igazodva az eredeti formájához, újraépítették.

Az építkezések szabályzati keretei (1863–1910)

Mai ismeretink szerint Kézdivásárhelyen már 1863-ban tevékenykedett egy Szépitő Bizottmány, amely jegyzőkönyvet vezetett bármilyen építkezésről, javításról, illetve kertrakásról is. A bizottmány elnöke Varga József volt, orátorai Jancsó Dániel és Balog Sándor. A bizottmány összeírása alapján 1868-ban Kézdivásárhely területén 1382 lakrészt létezett, amelyből a tulajdonosok mindössze 1076 lakrészt laktak, a többi (308) bérbe volt adva. Számunkra eddig ismeretlen okok miatt ez a Szépitő Bizottmány később feloszlott, mert egy 1893-as újságcikkből arról értesülhetünk, hogy a város képviselő-testülete Szépitő Bizottságot alakított. Az 1893-ban alakult bizottság öttagú: „három hatósági közegeből és két városi képviselőből állt”,⁹ mely a helyi szemléket vasárnap délelőttönként tartotta. Az ilyenfajta intézkedések már önmagukban is egyfajta városesztétikai érdeklődést mutatnak, hiszen ezek a tűz elleni védelemre, az utcák tisztaságára, a házak egyenletes párkánymagasságára ügyeltek, vagyis a városkép harmóniáját próbálták létrehozni és fenntartani. Igaz, még mindig nagyon sok panaszt és elégedetlenséget olvashatunk ki egy 1882-es feljegyzésből a tömör építkezésre vonatkozóan, amely a város udvarteres szerkezetének köszönhető: „Ha egy idegen utazó

⁵ SÁL, Fond 20, dos. 1397, f. 25.

⁶ *Székely Újság*, 1913. október 5., 117. sz., 4.

⁷ *Proiect de reabilitare casa nr. 19, P-ța Gábor Áron*, 2003.

⁸ Viszont a 2003-as falkutatáskor megtalálták ezek egy részét.

⁹ *Székelyföld*, 1893. május 11., 34. sz., 2.

keresztülutazik Kézdivásárhelyen, s meglátja ezen összehalmozott építkezést, melyben semmi nyoma a kényelemnek és rendszernek, ahol úgyszólván a rendszertelenség a rendszer; csodálkozva kérdezi e különös és a világon talán sehol másutt fel nem található építkezés okát... Előnye: az összeépített házakban lakó családok, kik egy családnak képzelik magukat, és oly nyilvános életet folytatnak, mint Spártában, vagyis ez a fajta építkezés előmozdítja a társas életet, s fejleszti a társas élet erényeit. Viszont egészségügyi és vagyonbiztonsági szempontból számos hátránya van”.¹⁰

Kézdivásárhely városi tanácsának csak az 1890-es évek elején sikerült egy saját építési szabályrendeletet összeállítania. A városnak korábban nem lévén ilyen jellegű szabályrendelete, az 1858-as régi építészeti pátenst használták, amely viszont „olyan magyar nyelven volt megírva, hogy azt kín és gyötrelme volt olvasni”.¹¹ Ugyanakkor e rendelet szabályzatai nem terjedtek ki egyes városok speciális viszonyaira, így Kézdivásárhely jellegzetes településszerkezetére is nehezen voltak alkalmazhatóak.

Az új szabályrendelet célja az volt, hogy az eddigi „ronda és tűzveszélyes épületek helyébe évek során csinosabb, egészségesebb és kemény anyagból, cserép zsindelemmel fedett épületek keletkezzenek”.¹² Előírta, hogy a főutcákban faépület nem építhető, és a mellékutcákban is csak cserépfödéllel emelhető lakóház, zsindelemmel pedig sehol. Habár az építészeti szabályrendeletet a belügyminisztérium többször is módosította, hibával még mindig rendelkezett. Ilyen például az a rendelkezése, amely megengedte a már meglévő faépületek kijavítását, ez esetben könnyen megtörtént, hogy egy ilyen kijavítás egy rossz faépület fennállását évekig meghosszabbította. Egy 1900 végén történt összeírás is ezt igazolja, amely szerint: 1174 lakóház állt a város területén, amelyből 273-at kőházként, 901-et pedig faházként jegyeztek le.¹³ E lakóházak nagy része még mindig zsindelemmel volt fedve (949), csak nagyon kevés részükre jutott cserép, illetve bádóg.

A szabályrendelet és a Szépitő Bizottság létezését és munkásságát nagyon jól bizonyítja az a tény, hogy 1888-ban a piacson lakókat arra kötelezték, hogy két hónap leforgása alatt a ház előtti járdát lapos kővel kövezzék ki vagy javítsák ki. Azonban még a 19–20. század fordulóján sem mondhatjuk el, hogy a város kellő összeget fordítana az utcák, közterek és épületek kövezésére, illetve fenntartására. Például az 1906-os városi költségvetésből 5562,40 Koronát szántak az épületekre és utakra, melyből: 1610 Koronát épületek javítására, 202,40 Koronát az állami elemi iskola

épületének javítására, 2 500 Koronát a piac és az utcák kövezésére, 500 Koronát az utcák, terek szabályozására, 200 Koronát az utcák, terek neveinek jelzésére, 500 Koronát utak, hidak fenntartására és 50 Koronát a Vasút utcában levő árok karbantartására. 1912-ben és 1913-ban is csupán 6603 Koronát utaltak ki az utcák, terek szabályozására és kiépítésére.¹⁴

Az utcák, udvarterek kikövezése várat még magára. Ha nagy volt a sár, a lakók legfeljebb deszkapallókat fektettek le, hogy egy-egy helyen el lehessen járni. A szemetet és a szennyvizet még mindig a ház elé öntötték ki, ez volt az oka az udvarterek síkatoraiban terjengő bűznek is: „A piac körül a gyalogjárón még el lehet menni sár nélkül, de amíg oda jut az ember, már kijutott a sárból neki. Ott azonban... döglötes szagú szemétdombok fogadják”.¹⁵

Annak ellenére, hogy az 1880-as években születnek olyan tervek, melyek az utcák és közterek pontos megállapítását és elhatárolását célozták meg, az 1800-as évek végén a város még nem rendelkezett kataszteri térképpel. Hasonló égető problémaként merült fel a város határának és a piactér kibővítésének a gondolata. A főtér bővítésének terve már 1888-ban megszületett. Ez év októberében a városi tanács bizottságot küldött ki a Cserey-telek felmérésére, illetve annak esetleges megvásárlására. A telek keleti része a piacra nyílt, viszont nyugati irányban egészen a mai Ady Endre utcáig húzódott. Évekbe telt, míg a telek megvásárlására sor került, csupán 1892 novemberében hagyta jóvá a belügyminisztérium az adásvételi szerződést, melynek értelmében 38 000 forintért a város 1892 decemberében megvásárolta a telket. Erre a területre épült fel 1896-ban az állami elemi iskola, 1902 és 1904 között a városi Vigadó, majd 1911-ben Herczegh Zsigmond budapesti építész terve alapján a polgári leányiskola (3. ábra).

Építőmesterek a századfordulón

A századforduló környékén – a társadalmi változások hatására – fokozatosan megváltozott az építető és a tervező-kivitelező személye, kapcsolata. Új, más társadalmi érdekeket képviselő megbízók, építetők léptek fel, így gazdag polgárok (kereskedők), testületek (ipartestületek), társaságok. Magyarország-szerte ekkor terjedt el az építészeti pályázat rendszere, amelynek meghirdetésére a helyi újságok kitűnő teret biztosítottak. Az egyszemélyes kivitelezés helyett „többek vállalkozásával” alakult át az építőipar. Különvált a tervező és a kivitelező személye. A tervező mérnök mostantól kezdve nem egy céhen

¹⁰ Uo., 1882. február 14., 26. sz., 3.

¹¹ Uo., 1893. március 23., 24. sz., 3.

¹² Uo., 1895. július 21., 57. sz., 2.

¹³ Uo., 1902. június 8., 46. sz., 3.

¹⁴ *Székelly Újság*, 1905. november 19., 95. sz., 1–2.

¹⁵ Uo., 1904. szeptember 25., 77. sz., 3.

belül képezte magát, hanem a törvény által előírt akadémián vagy politechnikumokban. Az építőmesterek számára számos mintakönyv jelenik meg ebben az időben, így a szakmai ismereteket könyvekből is elsajátíthatták. Ugyanakkor jóval többet kezdtek el utazni az építészek, így a látottakat, tapasztalatokat hazatérve felhasználhatták munkásságukban.

Az 1884-es ipartörvény értelmében csakis az lehetett építőmester, aki a magyar királyi József műegyetemen nyert építési oklevelet, és kimutatta, hogy az építőmesterség területén legalább két évet dolgozott, valamint aki az építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett és Budapesten működő bizottságtól nyert oklevelet. Az állami alkalmazásban álló mérnökök pedig magánépítkezéseket csakis mint művezetők végezhettek, mint felelős építőmesterek nem dolgozhattak. Abban az esetben, ha egy építkezést egy állami mérnök ellenőrizte mint művezető, az építés vezetésére jogosult személyt be kellett jelenteni a hatóságnál. Ennek az ipartörvénynek az értelmében az egyszerű szerkezetű, földszintes házakon kívül minden nagyobb méretű építkezésnél kőműves mestert kellett alkalmazni, még abban az esetben is, ha az ellenőrzést okleveles mérnök gyakorolta.

Kézdivásárhelyen a századforduló környékén kisváros szinten soknak tekinthető az építőmesterek száma, éppen ezért ez konfliktusokkal is járt. Egy 1910-es jegyzőkönyv megőrökíti Apró András építési vállalkozó feljelentését Nagymihály Sándor és Csikós Mihály ellen, akiket azzal vádol, hogy nagyobb építkezésekre vállalkoztak, mint amilyen nekik megengedett. Valószínű, hogy ez a fajta konfliktus már korábban is előfordult, ugyanis a város vezetősége 1903-ban egy általános iparigazolvány-ellenőrzést végzett a településen, és egy körlevélben értesíti is erről a város területén működő kőműves, ács és kőfaragó mestereket. A városi tanács 1903-as jegyzőkönyve alapján¹⁶ a múlt század elején Török Sándor, Nagymihály Sándor, Apró András és Molnár Antal a kőművesmesterség önálló folytatására szabályos iparigazolvánnyal rendelkezettek. Az 1884-ben kiadott igazolványuk a következő munkák teljesítésére jogosította fel őket: „A kőművesmester minden föld-, kőműves és elhelyező munkát foganatosíthat, s ezen kívül egyszerű szerkezetű földszintes lakóházakat és gazdasági épületeket építőmester közbejötték nélkül, saját felelősségére építhet, s az ott előforduló összes munkákat vezetheti s végrehajthatja”.¹⁷ A fent említett kőműves mesterek tehát önállóan csak földszintes házakat építhettek, ha azonban emeletes házak építésére vállalkoztak, kötelesek voltak építőmestert alkalmazni.

Hölczel Gyula és Katona István kézdivásárhelyi ácsok e jegyzőkönyv alapján nem bírtak azon képzettséggel, melyet az 1884-es ipartörvény az ácsmesterség önálló folytatására előírt. Ennélfogva csak engedélyt nem igénylő ácsmunkák kivitelezését vállalhatták el, és ha nagyobb épületek ácsmunkáinak végzésére vállalkoztak, a törvény értelmében kötelesek voltak építőmestert alkalmazni.

Az ezerkilencszázas évek elején Árok Baláznak sem volt képzettsége a kőművesmesterség önálló végzésére. Szintén ez vonatkozott Somodi Sámuel kőfaragó mesterre, aki azonban szakértő mérnök vagy építőmester ellenőrzése mellett kőfaragó munkákat végezhetett.

A felsorolt építőmesterek közül csupán Székely Károly rendelkezett olyan mesteri igazolvánnyal, amely bármilyen épület önálló építésére feljogosította. Nevével mégis sokkal ritkábban találkozunk, mint Nagymihály Sándor, Török Sándor vagy Molnár Antal nevével. Az említett Nagymihály Sándor a századforduló környékén érkezik Kézdivásárhelyre, és hamarosan a város egyik legelismertebb okleveles építési vállalkozását mondhatta magáénak. 1878. március 12-én született, Szegeden, 1902. január 27-én pedig feleségül vette a kézdivásárhelyi Szabó Mariskát, Szabó Sámuel tímár lányát. Az egyik helyi újságban vállalkozását ilyen és hasonló hirdetésekkel népszerűsítette 1902-ben: „Elvállal tervezések, költségvetések szakszerű készítését mindennemű stylan a legizlésebb kivitelben, minden építetű tulajdonos saját ízlésére: üzleti lakóházak, gazdasági épületek, kerti lakások... javítási, átalakítási munkálatok, nedves lakások és pincék szárasszá tételét... Jelen ideig itt helyben egy pár év óta a piacon emelkedett új házak saját műveim... Továbbá ajánlom legkitűnőbb építési anyagjaimat, pl. stuccatur nádfonat, elszigetelő aszfaltlemez, tűzmentes tetőfedő lemez, a legnagyobb köterejű román és portland cement, ...brassói Schmidt-féle lagozott cserép”.¹⁸

A fennmaradt iratok alapján Nagymihály Sándor 1899. október 25-én kapta meg az engedélyt a kőművesmesteri munkákra (8. ábra). Kezdetben leginkább a nagyon jól felszerelt építkezési lerakatával hívta fel magára a kézdivásárhelyiek figyelmét (9. ábra), viszont később számos köz- és magánépület kivitelezése is az ő nevéhez fűződik, mint például a postapalota épülete (Turóczy Mózes utca, 1907), Csizmadia Ipartársulat bérháza (Függetlenség utca, 1910), Molnár Károly háza (Vasút utca, 1899), Balló Ödön háza (Wesselényi utca, 1908), illetve a polgári leányiskola (ma Apor Péter Szakközépiskola) szennyvízcsatornájának kiépítési terve is őt dicséri. A századfordulón

¹⁶ SÁL, Fond 20, dos. 1910, f. 14.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Székelyföld, 1902. január 5., 2. sz., 4.

az egyik legnagyobb lélegzetű kézdivásárhelyi építkezés a Vigadóhoz kapcsolódik, melynek kivitelezésére 1902 végén ugyancsak ő kapta meg a lehetőséget.

A kézdivásárhelyi építőipar létezését és hatékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az 1907-es év elején az építési iparban dolgozók létrehozták a *Kézdivásárhely és vidéke építőmesterek szövetségét* a településen. A szövetség tagjai között építőmesterek, asztalosok, bádgosok és olyan mesteremberek voltak, akik az építkezés körébe tartozó iparral foglalkoztak. A mozgalom célja, hogy a mesteremberek egy országos szövetség keretében szervezkedjenek. Alapító gyűlésüket 1907. február 25-én tartották, amelyen mintegy 60 építőiparos volt jelen, valamint az építőiparosok országos szövetségének titkára is.

Épületasztalosok a századfordulón

A kézdivásárhelyi épületasztalosokról nem sok adatunk maradt fenn, azonban tudjuk, hogy a vásárhelyi asztalosoknak éppen olyan jó híruk volt Erdély-szerte, mint a csizmadiáknak.¹⁹ Legtöbbször nemcsak asztalosokként, hanem épületasztalos munkára szakosodott mesterekként is hirdetik magukat a helyi újságokban (10–12. ábra).

A 19. század végén Kézdivásárhely egyik leghíresebb műasztalosa Czibalmos Ferenc, „ki messze vidéken már sokszor szerzett dicsőséget a székely iparnak”.²⁰ Neve a *Székelyföld* 1882-es évfolyamában már megjelenik. Műhelye és bútorraktára a 8-as udvartérben volt, ahol a korabeli újsághirdetés alapján épület-, bútor- és minden e szakmába vágó asztalosmunkát elvállal. Czibalmos Ferenc a kézdivásárhelyi faragászati iskola növendéke, majd később a budapesti technológiai intézetben tanult. Ő készítette a nagyenyedi Bethlen-főtanoda dísztermének, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium és a kolozsvári új katolikus gimnázium (ma Báthory István Elméleti Líceum) bútorzatát. Czibalmos nevét Ojtoztól Sopronig, Konstancától Fiuméig ismerték,²¹ rajta keresztül pedig a többi kézdivásárhelyi asztalos nevét is megismerték, mert a századforduló környékére a helyi asztalosok között egyfajta versengés alakult ki, senki nem akart lemaradni a többitől. Erre talán a korabeli újsághirdetések szolgálnak a legjobb példával.

A kézdivásárhelyi asztalosok számos iparkiadáson is részt vettek. Czibalmos Ferencen és Rác Andrásán kívül az 1891-es kiállításon Mazingher József és Mátyus László asztalosok is jelen voltak, akiknek bútorai, szobaberendezései a kiállítás fénypontját képezték,²² az 1896-os millenniumi kiállításon pedig

Kónya Mihály, Szócs Albert, Pál István, Földi Sándor és Vajda Albert állítottak ki.

Ugyancsak a századforduló környékén válik ismertté Tóthfalusi Károly asztalos, aki 1902-ben az id. Czibalmos Ferenc műasztalos oroszfalvi úton található műhelyét veszi át. Tóthfalusi nevével csak nagyon rövid ideig találkozhatunk a kézdivásárhelyi újságokban, ahonnan kiderül, hogy mielőtt Kézdivásárhelyen megnyitotta volna műhelyét, Budapesten három, Bécsben kettő, Párizsban három és Londonban csaknem egy évet dolgozott neves üzletekben mint asztalos, rajzos és művezető. Ugyanakkor az is kiderül, hogy a bécsi J. W. Müller műasztalos és gyáros üzletét képviselte az 1900-as párizsi világi kiállításon, valamint a Glasgow-i nemzetközi kiállításon.

1910 márciusában a kézdivásárhelyi asztalosok egy *Asztalos Gépipar Szövetkezetet* hoztak létre, melyet állami segéllyel, 9 darab géppel indítottak be.²³ A szövetkezet igazgatósági tagjai: Tóth Balázs elnök, Bene Albert, Turóczy Sándor, Turóczy Dénes, Vajda Albert és Vajna Károly; a felügyelőbizottság tagjai: Kovács Sándor elnök, Bokor Gyula és Földi Sándor voltak. A gépműhely csupán 1912 tavaszán kezdte meg működését, ugyanis a szövetkezet később, 1911 szeptemberében kapott engedélyt a telep megépítésére. A műhely berendezését vastagsággyalu, szalagfűrész, fűrészelésítő, késfenő és marógép képezték. Az ipartelep felügyeletét Turóczy Dénes vállalta el, miután a szövetkezet igazgatósága ügykezelési szabályzatot készített a gépek használatára és díjszabására vonatkozóan. Földi István visszaemlékezései szerint²⁴ azonban az akkori viszonyok legmodernebb műhelyében a drága gépek többet álltak, mint működtek, ugyanis az inasok és a legények nem nagyon tudták kezelni, a mesterek pedig féltek a nagy felelősségtől. Ez a hozzáállás csak akkor változott meg, amikor Benczel Lipót a Hatolykai (ma Wesselényi) utcában megépíti a saját bútorgyárát, és a versenyben maradás érdekében a többi asztalos is néhány géphez értő segédet kénytelen maga mellé szerződtetni.

A kézdivásárhelyi asztalosok szakszerű munkáját jelzi, hogy a Vigadó megépítése (1902–1904) után jó pár asztalost kértek fel a szálloda és bálterem bebútorozására. A Vigadó Építető Bizottsága Kis András, Tóthfalusi Károly, Orosz István, Nagy Antal, Rác András és Földi Sándor asztalosokat kérte fel a vendégszobai bútorok elkészítésére. Az ajtó- és ablaknyílások asztalosmunkáit a fennebb már említett Turóczy Dénessel végeztetik el, valamint tőle rendelnek egy ebédlőbútort és a kávéházi falburkolatot is. A vá-

¹⁹ FÖLDI István 2004, 85.

²⁰ *Székelyföld*, 1892. október 13., 82. sz., 3.

²¹ FÖLDI István 2004, 85.

²² *Székelyföld*, 1892. január 17., 5. sz., 3.

²³ *Székely Újság*, 1912. május 5., 51. sz., 2.

²⁴ FÖLDI István 2004, 97.

ros első bútorgyár-tulajdonosától, Benczel Lipóttól is rendel a város egy ebédlőbútort és egy díványt.

Épületlakatosok és kovácsok a századfordulón

A kovácsok, lakatosok többnyire a géplakatosághoz is jól értettek, de végezték a kovácsmunkát is, a patkolástól a vaskapuk, kerítések készítéséig (13–14. ábra). A 19–20. század fordulóján leginkább Szabó Mózes és István (apa és fia), valamint Ráduly Ferenc, Ráduly Domokos, Balogh Mózes és Bartalics József névvel találkozhatunk.

A kézdívsárhelyi Szabó Mózes lakatos nevéhez fűződik a Vigadó déli oldalán ma is álló kovácsolt vaskapu elkészítése (4–5. ábra). Róla tudjuk, hogy részt vett az 1891. december 1-jén Budapesten megrendezett iparkiállításán. Utóda Szabó István, aki nyolc éven keresztül Budapesten, illetve az ország nagyobb városaiban szerez tapasztalatokat, majd hazatérve ő lesz az, aki folytatja apja harminc éve fennálló vállalkozását. Egy 1907-es újsághirdetés alapján épület- és rácsmunkák, vasajtók- és ablakok készítésére, valamint épületek berendezésére szakosodott.

Szabó Istvánnal egyidőben kezdi meg működését Ráduly Ferenc is, aki épületlakatosként hirdeti magát a *Székely Újság* hasábjain, vasajtókat és -ablakokat, valamint ajtó- és ablakvasalatokat, épületcsatornákat és takaréktűzhelyeket készít. Műhelye az Óvoda utcában volt (a Turóczi-ház környékén).

A főtér mai épületein látható kovácsoltvas díszek készítőit nem nagyon ismerjük, bár számos ilyen munka maradt fenn a városban. Jó példa erre az egy-

kori polgári leányiskola (Apor Péter Szakközépiskola) kovácsoltvas kapuja, amelynek 1909-es tervrajza Herczeg Zsigmond aláírásával fennmaradt, viszont kivitelezőjének neve ismeretlen (6–7. ábra). A fennmaradt levéltári iratokból feltételezzük, hogy Szabó István lakatosmester munkája.

A 20. század elején a bádigosok között a legkiválóbbak Nagy József, a Mágoriak (apa és fia) és Lukács József, akik toronyfedéstől kezdve minden épületmunkát kiválóan végeztek.²⁵ Szintén az épületek díszítői között kell megemlítenünk az egykori szobafestők és mázolók tevékenységét, akik épületfestéssel és címfeliratok készítésével is foglalkoztak. Az 1900-as évek első felében az épületek belső és külső díszítésénél Gilla Miklós (15. ábra) és Blatt Mihály munkássága meghatározó. Ez utóbbi vállalta a Vigadó termeinek a kifestését is, ahol stukkódíszeket, papírmasékat, tapétákat és a korra igen jellemző megoldásokat használt.

A solgozat csupán nagyvonalakban ismerteti a kézdívsárhelyi főtér egykori „szépítőit”, ugyanis minden mesterember munkássága külön fejezetet tölthetne ki, ha az egykori és akár a mai városlakók tudatában lettek volna, lennének építészeti környezetünk örökségének, és megőriznénk ezt. A fennmaradt korabeli tervrajzok, képes levelezőlapok, fényképek, újsághirdetések és nem utolsósorban a ma is álló épületek, épület- és kovácsoltvas elemek ma is tanúbizonyságai azoknak a – gyakran neve-felejtett – épületmestereknek, akiknek munkássága, szakavatottsága a 19–20. század fordulóján városias külsőt adott Kézdívsárhely központjának.

Dobolyi Annamária – Céhtörténeti Múzeum, Kézdívsárhely, 10. udvartér 1., RO-525400; dobolyiani@yahoo.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

– Fond 20: *Kézdívsárhely város iratai*

Inv. 7, *Építési engedélyek, Lakhatási engedélyek. Jegyzőkönyvek (1831/32–1920)*

– Fond 191: *Kézdívsárhelyi polgári leányiskola iratai (1899–1948)*

Irodalom

Székelyföld = *Székelyföld*, Kézdívsárhely, 1882–1899, 1901–1906

Székely Híradó = *Székely Híradó*, Kézdívsárhely, 1893–1895

Székely Újság = *Székely Újság*, Kézdívsárhely, 1904–1913

Székely Hírlap = *Székely Hírlap*, Kézdívsárhely, 1909

²⁵ Uo., 126.

*

DOBOLYI Annamária

2007 Századfordulós építészeti törekvések Kézdivásárhely főterén, *Acta Siculica* 2007, Sepsiszentgyörgy, 481–495.

FÖLDI István

2004 *Századelő az udvartereken. Rendhagyó szociográfia*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

INCZE László – SYLVESTER Lajos

1972 *Kézdivásárhely* (szerk. Incze László és Sylvester Lajos), Kovászna Megye Művelődési és Nevelésügyi Bizottsága – Kézdivásárhelyi Múzeum, Kézdivásárhely.

KALMÁR Miklós

2001 *Az építészettörténet. Historizmus. Századforduló*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

OLASZ Gabriella

1999 Kézdivásárhely sajátos településszerkezete és műemléki jelentőségű területei, *Acta (Siculica)* 1998/2, Sepsiszentgyörgy, 59–80.

SZENTKATOLNAI BAKK Endre

1895 *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.

Comitetul de arhitectură și constructorii din Târgu Secuiesc la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea

(Rezumat)

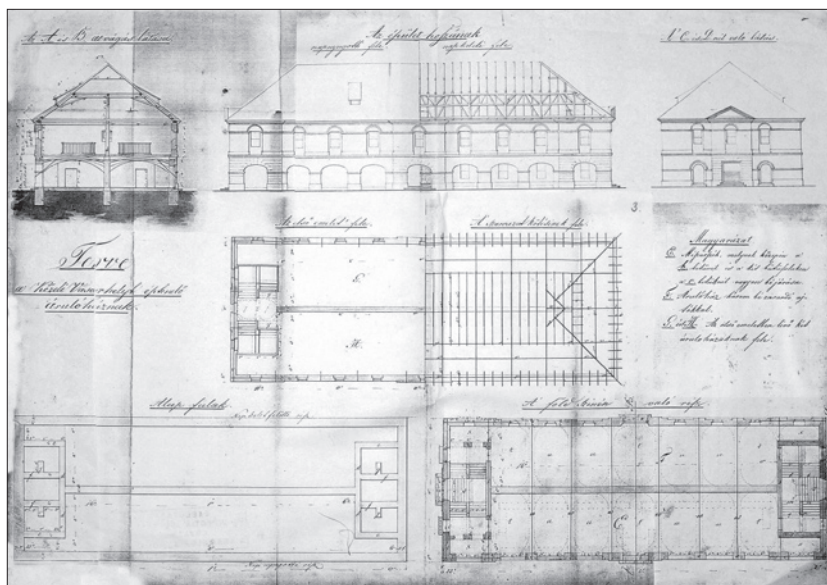
Studiul prezintă aspectul arhitectural al Pieței Centrale din secolul al XIX-lea și regulamentele de construcții între anii 1863–1910 în orașul Târgu Secuiesc. Piața Centrală și-a căpătat aspectul arhitectural actual la sfârșitul sec. al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea, cele mai multe case din piață pierind în marele incendiu din 1834, unele elemente păstrându-se doar înglobate în clădirile existente în prezent. De asemenea, majoritatea clădirilor de stil baroc și a celor de factură rurală au fost înlocuite treptat cu clădiri de stil eclectic. La sfârșitul studiului în mici capitole am prezentat constructori, lăcătuși, fierari și tâmplari care au luat parte la realizarea clădirilor din centrul orașului la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea.

Architectural committee and architects in Kézdivásárhely at the turn of the 19–20th Centuries

(Abstract)

This study presents the architectural appearance of the central market of Kézdivásárhely (present-day Tg. Secuiesc) in the 19th century, and the building regulations of that time. The centre gained its present architectural aspect at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century; most of the houses of the market square being destroyed by the great fire of 1834. Few elements of these houses remained and they are now included in the buildings. In the same time the majority of baroque and rural style buildings were gradually replaced by buildings with eclectic style. At the end of my study I present in small chapters architects, smiths, locksmiths and joiners, who took part in the realization of the buildings at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

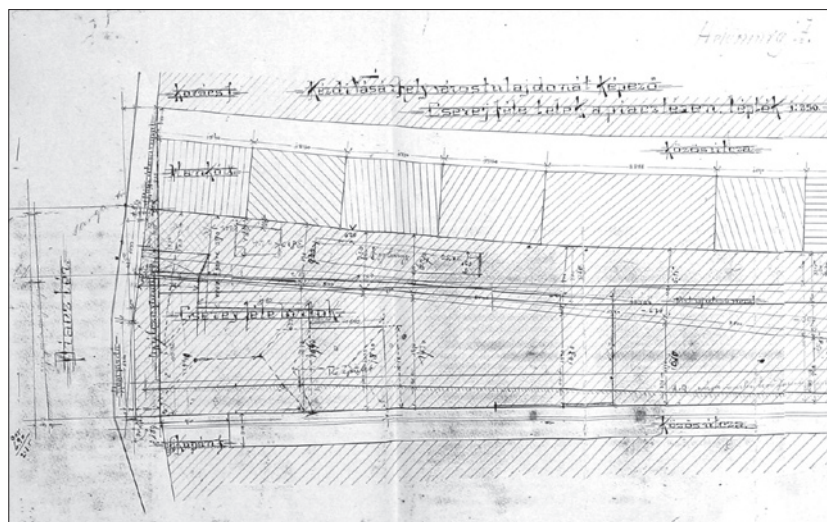

1. ábra A mészáros céh árulóházának tervrajza 1847-ből

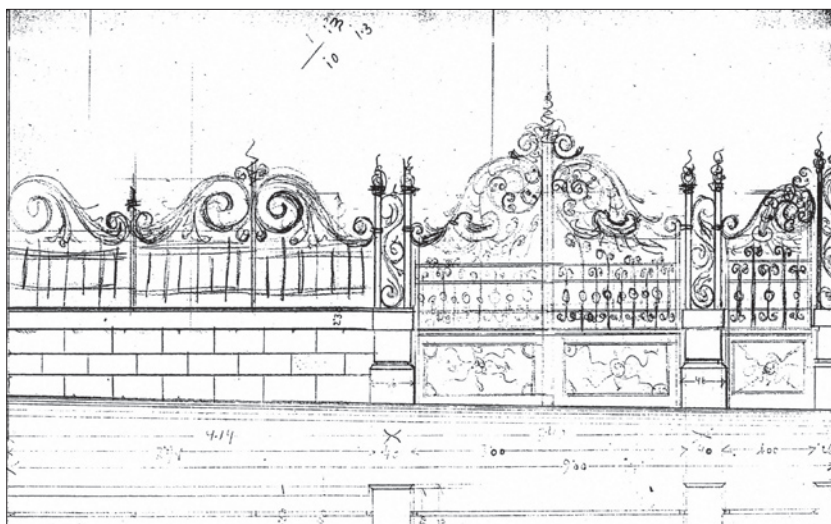

2. ábra Kézdivásárhely főtere (Bicsérdy J. rajza, Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása...*, III, *Háromszék*, 1869)

3. ábra A Cserey-telek helyszínrajza. Készítette Nagymihály Sándor, 1902 (lépték 1:250)

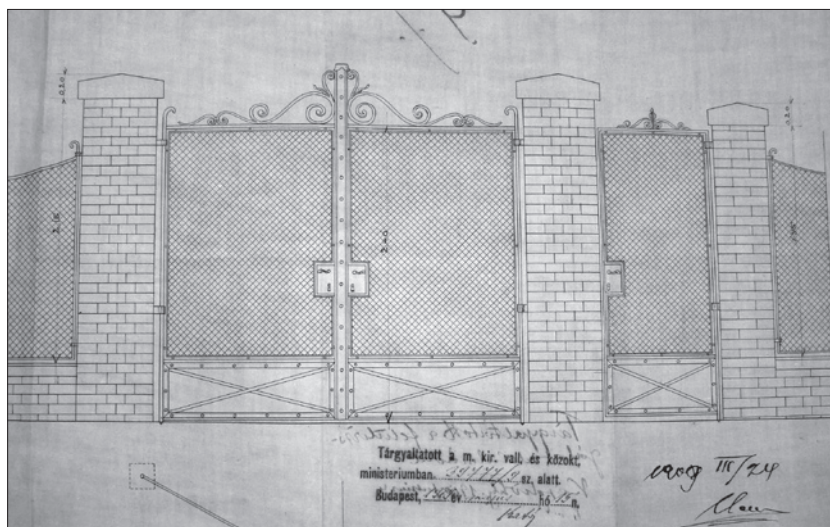

4. ábra A Vigadó kapujának terve. Készítette: Szabó Mózes

5. ábra A Vigadó kapuja (2009)

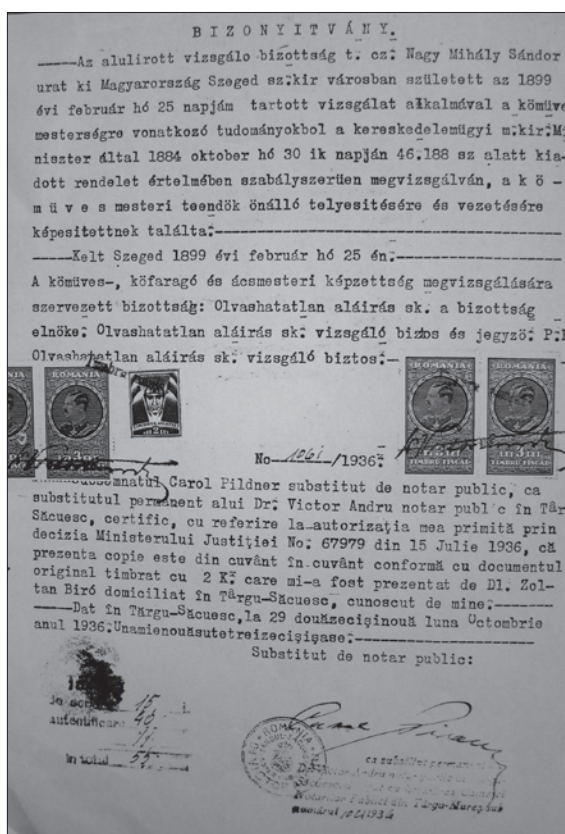

6. ábra Az Apor Péter Szakközépiskola kapujának tervrajza (1909)

7. ábra Az Apor Péter Szakközépiskola kapuja (2010)

8. ábra Nagymihály Sándor kőművesmesterei engedélye (1899)

9. ábra Nagymihály Sándor építési vállalkozó hirdetése a Székely Újságban (1907)

! Székely mübutor kiállítás !

Van szerencsém a nagyérdemü közönségnek nagybecsü tudomására hozni, hogy **folyó hó 7-től** kezdve (Vasárnap) csak rövid idő tartamra

mübutor kiállitást

rendezek.

Czélom, a nagyérdemü közönséggel valódi mübutorokat magyar, modern, Barock Stylekben ismertetni, s egyszersmind munkáimmal bebizonyítani, hogy nemcsak a hazai jobb gyártmányokkal, de akármelyik külföldi elsőrendü gyártmánnyal is versenyezhetek.

Mivel pedig butoraim már e hó 12-én el kell szállitassam a nagyérdemü közönség mielőbbi tömeges látogatását kéri

kiváló tisztelettel:
Tóthfalusi Károly,
műasztalos.

Kiállitási hely:
CZIMBALMOS-féle műasztalos ipartelep.

(148. 1-2.)

10. ábra Tóthfalusi Károly asztalos hirdetése a Székelyföldben (1902)

Felvállalok mindennemü asztalos, épület és butor munkálatot.

Uj butorraktár !

Van szerencsém a nagyérdemü közönség nagybecsü figyelmét felhívni Kézdivásárhelyt, a „Posta palotával” szemben, a Turóczy Mózes-féle épületben levő új modern butorraktáromra, melyben a mai kor igényeinek mindenben megfelelő, saját vezetésem és felügyeletem alatt levő műhelyemben készülő izézes a legdiszesebbtől a legegyszerűbb butorokra.

Raktáron vannak a mai modern kor legdivatosabb butorai: háló, ebédlő, szalon és konyha berendezések, s ezeknek egyes kiegészítő részei, melyek külön külön is kaphatók. Elvállalok mindennemü asztalos, épület és butor munkálatot, melyeket száraz anyagból és a legerősebb árban pontosan készítek el, jótállás kikötésével is.

Elvállalok kárpitos és díszítő munkálatokat is melyeket szintén jutányos árban és pontosan a kívánalmaknak teljesen megfelelőleg szállítok.

A nagyérdemü közönség szives pártfogását és támogatását kérve maradok

kiváló tisztelettel:
TURÓCZY DÉNES,
épület- és butor műasztalos
KÉZDIVÁSÁRHELYT.

Kárpitos és díszítő munkák szolid áron.

Elvállalok kárpitos és díszítő munkálatokat is melyeket szintén jutányos árban és pontosan a kívánalmaknak teljesen megfelelőleg szállítok.

11. ábra Turóczy Dénes asztalos hirdetése a Székely Hírlapban (1909)

ÁLLANDÓ BUTOR KIÁLLITÁS

Első kézdivásárhelyi és székelyföldi mübutor- és épületasztalos munkák gyára!

Nagyérdemü közönség b. tudomására hozom, hogy több év óta fennálló asztalos üzletemmel kibővítvé, gyárnak alakítottam át. Berendeztem a mai kor igényeinek megfelelő mechanikai gépekkel és gőz szarítóval. Elvállalok bármitelevő butor, épület, fa szobrászat, fa esztergályos és kárpitos munkákat a legegyszerűbbtől a legdiszesebb kivitelben.

Mübutor- és épület asztalos munka gyári berendezéssel, azon kellemes helyzetbe jutottam, hogy képes vagyok a nagyérdemü vevő közönségnek, ha máian szerel be a szükségesítélet legálabb is 15–20%-al jutányosabb árban szállítani mint eddig. — Igen tisztelt vevőim hitel igényeit is a legjobb és legjutányosabb feltételek mellett vagyok képes kielégíteni.

Berendezések és egyes butorok eladását raktár eddigi üzlethelyiségem, a főterem David János ur tiszte mellett, nagybani eladás, butorvezekedők részére gyártelepem, orosztalvi utca, Saska-féle ház.

Minden a n. e. közönség becses figyelmét ezen új vállalatomra felhívom, nem mulasztatom el kiköszönetem nyilvánítását, eddigi szives pártfogását és egyáltalán megköszönöm egy mint eddig is, ezen új vállalatomban ezután is szives pártfogását kérve, maradtam őszinte tisztelettel:
BENCZEL LIPÓT,
első kézdivásárhelyi műbutorgyára

Vidéki megrendelések legfontosabban eszközöltetnek.

Első kézdivásárhelyi és székelyföldi mübutor- és épületasztalos munkák gyára!

12. ábra Benczel Lipót, az első kézdivásárhelyi bútorgyár-tulajdonos hirdetése a Székely Hírlapban (1909)

Olcso ár!

Ráduly Ferenc
első épület-lakatos üzlete
Kézdivásárhely, Ovoda-utca 135. (Saját ház.)

Készítek mindennemü lakatos munkát u.-m.: sirkerítéseket, erkélyrácsokat, vaskapukat, ajtó- és ablakvasalásokat, vaspadokat, ágyakat és asztalokat, takaréktűzhelyeket minden alakban és legszebb kivitelben a legolcsóbb árak mellett.

Javitások gyorsan és a legolcsóbb árban eszközöltetnek.

Továbbá raktáron tartok minden e szakba vágó munkákat.

— A nagyérdemü közönség kegyes pártfogását kéri kiváló tisztelettel:

RÁDULY FERENC, lakatos.
A magyar államvasut szállítója.

Kész raktár!

13. ábra Ráduly Ferenc épületlakatos hirdetése a Székely Hírlapban (1909)

Minta takaréktűzhely raktár!

Elsőrendű lakatos-üzlet.

A helybeli és vidéki nagyérdemű közönség becses pártfogásába ajánlom 30 éven át jó hirben lévő néhai **Szabó Mózes-féle lakatos üzletet.**

Budapesten és az ország nagyobb városaiban 8 éven át szerzett tapasztalataim után abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy különböző gépek segítségével a mai kor legkényelmesebb igényeinek is megfelelő **műlakatos munkákat** tudok versenyképesen előállítani.

Felvállalok és csinos kivitelben készítek u. m. . **épület és rács munkákat, vasajtókat és ablakokat**, ugyszintén mindennemű díszes **vasbutorokat, épületek berendezését, padlásablakok és csatornákat**; saját műhelyembe készült **takaréktűzhelyeket és fűtőket** a legnagyobb választékban raktáron tartok, melyet számtalan elismerő levél bizonyít, hogy kevesebb fával jól lehet használni, **karbit világításra szolgáló telepeket és teljes berendezéseket** jótállás mellett készítek, megtekinthető nálam, melyet fél év óta használok.

Ugyszintén mindennemű javításokat, fedél és csatorna festéseket **olcsón és pontosan** eszközölök.

Kérve a szives pártfogást, maradok mély tisztelettel

SZABÓ ISTVÁN
lakatosmester,
Kézdivásárhelyen, Kertmege-utca.

Allandó nagy választék kész tűzhelyekben!

Vidéki megrendelések pontosan eszközöltek!

Költségvetéssel és árjegyzékkel díjmentesen szolgálók!

14. ábra Szabó István lakatosmester hirdetése a *Székely Újságban* (1907)

Uj üzlet!

Van szerencsém a n. é. közönségnek tudomására hozni, hogy a mai naptól külön önálló

szobafestő és mázó-

üzletet nyitottam. Elvállalok minden e szakmába vágó épület és butorfestést, valamint mindennemű czimfeliratokat. — Kérve a n. é. közönség szives pártfogását maradtam kiváló tisztelettel:

Gilla Miklós,
szobafestő és mázó.

Lakásom: Turóci M. u. 42. udv. 1 szám.

15. ábra Gilla Miklós szobafestő hirdetése a *Székely Újságban* (1911)